

KARAHANLILAR DÖNEMİ, FARABİ VE İBNİ SİNA’NIN EĞİTİM ÖĞRETİM ANLAYIŞI

EDUCATION APPROACH OF FARABI AND AVICENNA IN THE KARAKHANIDS PERIOD

Zuhal İNCE

MEB Teftiş Kurulu - Near East University, Atatürk Fakülty of Education zuhalince27@gmail.com
Ankara/Türkiye. 0000-0002-9873-252X

Yasemin AYYILDIZ

Yenice MTAL - South Russian University, Institute of management, Business and Law
oflu_kimyager@hotmail.com Çanakkale/ Türkiye. 0000-0001-8226-2909

ÖZET

Toplumlar geleceklerini inşa etmek için, eğitim sistemlerine yönelik fikir, düşünce ve uygulamalarını geliştirirken, kültürel mirasın aktarımı hususunda tarihine de sahip çıkarak, birtakım faaliyetler gerçekleştirirler. Bu çalışmada, Karahanlılar Dönemi düşünür ve bilim insanlarından; Farabi'nin "Eğitimin amacı, mutluluğu bulmak ve bireyi topluma yararlı hale getirmektir", İbni Sina'nın "Çocuğun ilk eğitimi ahlâk eğitimidir", fikirlerinden yola çıkılarak eğitim ve öğretimin Farabi ve İbni Sina Döneminden günümüze yapısı, özellikleri ve bu fikirlerin değişimine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada belgesel tarama modeli kullanılmış, bu alandaki eserler ve kaynaklar taranarak, dönemin bilim insanlarının eserleri ve eğitime etkileri incelenmiştir. Bu araştırma ile geçmişten günümüze eğitim anlayışımızın temellerine ve değişim sürecine dönük bilgiler elde edilmesi ve bu bilgilerin günümüz eğitim öğretim anlayışına yansımalarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Teknoloji, küreselleşme ve zorlu rekabet ortamları ile inşa edilen çağımızda her şeyin makinelerle yapılabileceği bir zamana doğru yürürken, eğitimde değişmeyen önemli unsurun "Nasıl bir insan yetiştirmeliyiz?" sorusunun cevabı olduğu, tarihten bugüne kendisini göstermektedir. Bin yıl öncesinden filozof ve bilim insanlarının, insanı tanımak ve onu en iyi şekilde yetiştirmek için eğitim yöneticilerinin ve öğretmenlerin sahip olması gereken özelliklerin net olarak belirlenmesi gerektiğinin söylendiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Karahanlılar, Farabi, İbni Sina, Eğitim, Türk Eğitim Sistemi.

ABSTRACT

While societies enhance their ideas, thoughts and practices for education systems to build their future; they carry out a number of major activities by protecting the history of the transfer of cultural heritage. In this research, one of the thinkers and scientists of the Karakhanids Period; Farabi's idea; "The purpose of education is to find happiness and make the individual beneficial to society", Avicenna's "The primary education of the child is moral education", based on their ideas, the structure and characteristics of education and training from the Farabi and Avicenna periods to the present day is a work has been done. Documentary survey model was applied in the research, by scanning the works and sources in this field, the works of the scientists of the period and their effects on education were examined. In the light of this research, it is aimed to gather information about the foundations of our education understanding from the past to the present and to reveal the reflections of this information on today's educational intellection. As we move towards a time when everything can be done with machines in our age built with technology, globalization and tough competition environments, the important element that does not change in education is "What kind of person should we train?" the answer to the question shows itself from history to the present. It is monitored that philosophers and scientists from a thousand years ago said; the characteristics that education administrators and teachers should have must be human being and to train him/her in the ideal way.

Key words: Karahanlılar, Farabi, İbni Sina, Education, Turkish Education System.

1. GİRİŞ

Eğitim, insanoğlunun ilk varlığı ile ortaya çıkan, zamanla gelişen ve zenginleşen, çok önemli fakat bir o kadar karmaşık toplumsal bir olgudur (Koçer 1980:4). İnsanı tabiattaki diğer varlıklardan ayıran, kültürlenmesini ayrıca varoluş nedenlerine ve imkânlarına vakıf olmasını sağlayan, değerleri geçmişten alarak işlevsel bir şekilde gelecek nesillere aktaran ve bu sayede insanlığın toplumsal olarak ayakta kalmasını sağlayan bir kavramdır (Polat 2009:155). Karahanlılar döneminin Türk eğitim tarihinde bir dönüm noktası olmasının en büyük etkisi ilk Türk Devletleri'nde göçebe hayatının yaşanmasından dolayı belli bir sisteme oturtulmayan eğitimin bu dönemde sistematikleştirilmesi olmuştur. Karahanlılar döneminde eğitime yönelik çalışmalar belli bir plan ve program çerçevesine yapılmıştır. Eğitim yaygınlaştırılmış, yeni teknik ve yöntemler belirlenmiş, bilim insanların eğitim konusundaki önerileri devlet adamları tarafından dikkate alınarak kurumsal bir yapı oluşturulması sağlanmıştır. Bu çalışmalar ile kültüre önem verilmesi ve dönemin ünlü düşünürlerinin Türk- İslam Devletlerinde toplanmasına ön ayak olmuştur (Polat 2015:51).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu dönemde, İslamiyet'in kabulü ile yeni bir içerik oluşturulması, Uyгур ve Arap alfabesinin birlikte kullanılması ve farklılık gösteren eğitim anlayışı ile yetişen insan profili değişmiştir. Devlet adamları eğitime ciddi önem vermiş, büyük düşünür ve bilim insanların (Farabi ve İbni Sina gibi) eğitime önemli etkileri ve büyük katkıları olmuştur. Arapça ve Farsça eserlerin Türkçeye çevrilerek okunması sağlanmış, örgün eğitim kurumları önceki dönemlere göre artmıştır. Tüm bunlar Türk Eğitim Sistemini şekillendiren unsurlar olarak kendini göstermiştir.

Dönemin bilim insanlarından Farabi, felsefeyi; İslam diniyle vücut bulan, insana ve dünyaya yönelik yeni bir anlayış ile Orta Çağ Hıristiyan dünyasının sadece teolojik olan anlayışından çıkartarak, gerçek anlamda varlık üzerine akılcı yaklaşım geliştirilmesini sağlamıştır. Farabi'ye göre akıl insan için en büyük değerdir ve akli insana veren de en yüce olandır. Farabi Platon'un "filozof- kral" kuramını içinde bulunduğu topluma uyarlamıştır. "Filozof-kral" yerine "peygamber-velileri" koyarak, farklı kültürlerin doğru bilgilerini kullanarak kendi özünde yeniden sentezlemiştir. Bu sentez, evrensel bilimin, toplumların kendi değerleriyle harmanlanarak kabul edilmesine verilebilecek en güzel örneklerdendir. Aynı dönem bilim insanı olan İbn-i Sina ise eğitimin ve öğretmenliğin özel bir alan olduğunu belirterek, öğretmenlerin sahip olması gereken nitelikleri sıralamıştır (Akyüz 2012: 5-21).

Her toplum, bugününü ve geleceğini planlarken kültürünü ve bilgi birikimini gelecek nesillere aktarma, beraberinde; yeni nesilleri insanlığa, topluma ve kendine faydalı bireyler olarak yetiştirme gayretindedir (Varış 1998:3-4). Farabi ve İbni Sina'nın eğitime yönelik yaklaşımlarından yola çıkarak çalışmanın amacı ve problem cümlesi belirlenmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türk eğitim tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilen Karahanlılar dönemi eğitim anlayışlarından yola çıkılarak, aynı dönemde yetişen Farabi ve İbni Sina'nın eğitim anlayışı

ve günümüz dünyasındaki yansımalarını ortaya koymaktır. Bu amaçla problem cümlesi olarak, “Karahanlılar döneminde yetişen Farabi ve İbni Sina’nın eğitim anlayışları ve günümüz dünyasındaki yerleri nedir?” sorusu ortaya çıkmıştır.

2.2. Yöntem

Çalışma alan yazın taraması ve doküman incelemesi şeklinde nitel araştırma olarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada, dokümanlar önemli kaynaklar olup veri olarak kullanılan dokümanlar araştırma problemine göre belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek 2013:223).

2.3. Verilerin Toplanması

Literatür taramasından elde edilen veriler doğrultusunda dokümanların incelenmesine geçilmiş, hangi dokümanların kullanılacağı, nelere gereksinim olduğu, bu dokümanların nereden ve nasıl temin edileceği belirlenmiş, araştırmanın problemi hangi dokümanlara ihtiyaç duyulacağı hususunda araştırmaya destek sağlamıştır (Yıldırım ve Şimşek 2013:223). Konu ile ilgili toplanan veriler; kütüphaneler, tarihi kitaplar, alanda yazılmış tezler, makaleler ve internet üzerinden çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere aittir.

2.4. Verilerin Sınıflandırma ve Analiz

Betimsel analiz metoduna uygun bir şekilde elde edilen bilgiler saptanan başlıklar altında toplanıp, öz olarak yorumlanmıştır. Verilerin gruplandırılmasında araştırmanın amacına yönelik belirlenen “Karahanlılar döneminde yetişen Farabi ve İbni Sina’nın eğitim anlayışları ve günümüz dünyasındaki yerleri nedir?” sorusu esas alınmıştır. Bunların kendi aralarındaki sınıflandırmaları ise araştırma sürecinde elde edilen bulgularla beraber değerlendirilmektedir

Veriler probleme uygun olarak aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır:

- Karahanlılarda eğitim öğretim nasıldır?
- Farabi’nin eğitim öğretim anlayışı nedir?
- İbni Sina’nın eğitim öğretim anlayışı nedir?

Bu başlıklarda elde edilen veriler, yorum ve değerlendirmeler yapılarak sonuca varılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1.Karahanlılarda Eğitim Öğretim

Tarihte ilk Türk Devletleri olarak karşımıza Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar çıkmaktadır. Hunlar’ da eğitim yaşam şartlarıyla şekillenmekteydi. Yetiştirilecek insan bilge, cesur, kahraman anlamına gelen “alp insandı” ve eğitimde “töre” ön plandadır. Hunların yıkılmasından sonra hâkimiyetin Avar (Cücen) Türklerinin eline geçmesiyle M.S. 552 yıllarında Bumin Kağan liderliğinde Göktürk devleti kurulmuştur. Türk adını ilk defa Göktürkler tanımıştır ve en eski Türk yazılı belgelerini bırakmışlardır. Göktürklerde eğitim Hunlara benzemekteydi ve töre içinde töre kaynaklı olarak gerçekleştirildi. “Alp insan” tipine büyük önem verilmekteydi. Eğitim özellikleri Hunlar ile benzer özellikler taşısa da Göktürklerin 38 harfli bir alfabelerinin olması, bunun yanında bir lisana sahip olmaları, ayrıca yazılı kaynaklar bırakmış olmaları, yazı ve dil gelişiminde planlı programlı bir eğitim

yaptıklarını göstermektedir. Orhun Anıtları olarak adlandırılan önemli eserler bırakmış olup, bu eserler Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilmektedir (Akyüz 2012:6-11).

Göktürk Devleti içinde güçlenen Uygurlar, Göktürklerin yıkılmasıyla hâkimiyeti 745 yılında ele geçirirler ve yerleşik hayata geçtiklerinden eğitim Göktürklerden farklıdır. Ayrıca Manihaizm dinini kabul etmişlerdir. Et ve süt yenmesine izin vermeyen bu din onlara savaşçı özelliklerini kaybettirmiştir. Bu değişimlerle Türk tarihine kendi özellikleriyle damga vurmuşlardır. Uygur Devleti 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmış ve Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Karluklar ve bazı Türk boyları Kaşgar civarına yerleşmişler, diğer Türk boylarının da katılmasıyla burada Türk yoğunluğu artmış ve IX. Yüzyılın ortalarında Tanrı Dağları çevresinde, hükümdarlarına “kara” adı verilen Karahanlı Devleti kurulmuştur.

İlk Karahanlı Hükümdarı Bilge Kül Kadir Handır, 944-945 yıllarında ilk hükümdarın oğlunun yeğeni olan Satuk Buğra Han İslamiyet’e geçtikten sonra amcasına karşı liderlik mücadelesini kazanarak Karahanlıların hakanlığına yükselmiştir. İslamiyet’in hızlı bir şekilde bölge halkı arasında yayılmasını sağlayarak İslamiyet’i bu bölgelerde resmi din olarak ilan etmiştir ve Karahanlılar, ilk Türk-İslam devleti olmuştur. Karahanlılar büyük bir bölgeyi etkileri altına almışlar ancak, 1042’de Doğu ve Batı olarak ayrılmışlardır. Doğu Karahanlılarda siyasi ve askeri merkez Balasagun, ilim ve kültür merkezi Kaşgar şehirleri iken Batı Karahanlılarda devletin asıl merkezi önce Özkent daha sonra Semerkant olmuştur (Öztürk 2007:42-43).

Karahanlılar döneminde, Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle toplumsal yapıda önemli değişimler yaşanmıştır. Ortaya çıkan yeni Türk-İslam kültürü; sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda önemli değişimlere sebep olmakla birlikte eğitim anlayışı ve eğitim uygulamalarını da değiştirmiştir. Devlet adamlarının eğitim-öğretime ve bilimin gelişmesine değer vermeleri, medreselerin kurulup geliştirilmesi, bu dönemdeki eğitimin temel yapısını oluşturup özelliklerinin gelişmesini sağlamıştır. Halk içinde bilim insanların yetişmesi Türk eğitim tarihinde “eğitim bilimine” yönelik yeni görüşlerin dile getirilmesini sağlamıştır. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde, aynı topraklarda yaşayan Farabi, İbni Sina, Ahmet Yesevi ve diğer bilim insanların yetişmesi, yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde önemli düzeyde etkili olmuştur (Doğan 2010:39-73). Hükümdarların bilimsel çalışmaları önemsemesi ve bilim insanlarına sahip çıkarak korumaları bilimsel faaliyetleri geliştirerek Taşkent, Balasagun, Kaşgar vb. şehirlerin bilim, kültür ve sanat merkezleri haline gelmesini sağlamıştır. Bu imkânlar bilim insanların sayıca artmasına olanak tanımıştır (Akyüz 2012:21-22).

Bu gelişmeler, Orta çağda İslamiyet Dünyası’ndaki ilk modern medresenin, 1066 yılında Tamgaç Han İbrahim tarafından Semerkant’ta açılmasını sağlamıştır. Bu kurum; fiziki yönden kendine has farklı, bağımsız bir binadadır ve öğrenci yurdu, kütüphanesi, seçilerek göreve gelen yöneticileri, düzenli bir programı ile dersleri vardır. Öğrenci bursları, enflasyon paralelinde belirlenen hoca maaşları, daimî kaynakları ile tespit edilen yıllık bütçe gibi kendine özgü fonksiyonlara sahiptir. Bu medresenin ana görevi; imam, müezzin, hatip, vaiz ve müftü gibi insanların yetiştirilmesini sağlamaktır. Bunun yanında devletin bürokratik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla; valilik, kadılık, muhtesiblik, elçilik, tercümanlık, istihbarat, noterlik, kâtiplik, naiblik ve vezirliğe kadar sıralanacak kişileri yetiştirmektedir (Özaydın vd. 2013:124). Medresenin Arapçada anlamı öğrencilerin eğitim öğretim gördüğü, dersin işlendiği mekân demektir. Camiler İslamiyet’in ilk dönemlerinde eğitim-öğretimin gerçekleştirildiği mekânlar olarak kullanılmaktadır. Eğitim faaliyetlerinin artmasıyla ve çeşitlenmesiyle eğitim öğretim faaliyetleri camilerden medreselere doğru kaymaya başlamıştır.

Camilerin ibadet merkezleri olması, ders ve ibadetin bir arada olmasından doğan bazı problemler medreselerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir (Bilge 1984:1-2).

Medreselerde bu dönemde iki tür eğitim sürdürülmektedir;

1. Ulûm ul Ava'il Darü'lilim medreseleri, matematik, astronomi, fizik, gramer, felsefe, tıp eğitimin gerçekleştirildiği,
2. İslami ilimlerle, usul, fıkıh, hadis ile ilgili olan eğitimin yapıldığı medreseler (Cantay 1992:2).

Bu dönemde medreseler köylere kadar ulaşmıştır. Kaşgar şehrinde yüksekokul statüsünde "Medrese-i Sacae" açılarak matematik, Yunan Felsefesi, Arapça ve Farsça olmak üzere yabancı diller, Astronomi, Longa, Tarih Coğrafya, Tıp ve Psikoloji gibi bilim alanları tüm ayrıntılarıyla okutulmuştur. Karahanlılar Dönemi'nde töreye dayalı eğitimin yerini İslamiyet'in de etkisiyle kurumsallaşma yani okullaşma almıştır (Çelenk 2008:370). Bu dönemde örgün eğitim kurumları; medreseler, her mahallede bulunan mektepler ve yaygın eğitim kurumları; kütüphane, ırıbat (hankah), cami, mescit, tekke ve zaviyeler olarak ikiye ayrılmıştır (Özkan 2017:10).

Örgün Eğitim Kurumları: Mektepler: Okuma ve yazmanın öncelikli, bunun yanında temel dini bilgilerin öğretildiği bu eğitim kurumları camilerin yanında yer alır ve 6-7 yaşındaki çocuklar 4-5 yıl boyunca buralarda eğitim görürlerdi. İlmını daha da geliştirmek isteyen bireyler medreselerde okumaya devam ederlerdi (Özkan 2017:10).

Medreseler: Türk ve İslam dünyasının ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim öğretim uygulamalarının gerçekleştirildiği kurumlardır. Ülkenin önemli şehirlerinde medreseler kurulmuştur ve buradaki çalışmaları vakıflar aracılığıyla devam ettirilmiştir. Türk devletlerinde medreselerin ilk örnekleri Karahanlı Dönemine aittir (Özkan 2017:11). Medreselerin devlet teşekkülüyle resmi olarak kurulması Karahanlılar Devleti (840-1212) zamanına rastlamaktadır. Bu dönemde medreseler Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun, Yarkent, Kaşgar, Belh, Nişabur, Gazne, Huttalan gibi şehirlerde kısa sürede yayılmış, bu şehirler ilim yuvasına dönüşmüş, halkın bilgi ve kültür düzeyinin artması sağlanmıştır. Yetişen büyük bilim adamları "Farabî, Birûnî, İbnî Sina, İbnî Kesir, Balasagunlu Yusuf, Kaşgarlı Mahmut, Ahmet Yesevî gibi" dönemin önemli eğitimcileridir ve yazmış oldukları eserler ile bugün dahi insanlık fikrine tarihin ışık tutmaktadır (Akyüz 2012:21-22).

Yaygın Eğitim Kurumları: Rıbat (Hangah-Kervansaray): Sınır güvenliğini sağlamaya yönelik kurulan yapılardır. Zamanla mescit, medrese, hamam, aşhane, derslik gibi çeşitli bölümler ile zenginleştirilmişlerdir. Burada eğitim almak isteyen bireylere destek verilmiştir. Bu yapılar daha sonraki Türk-İslam devletleri eğitim kurumlarına örnek teşkil etmiştir. Karahanlılar dönemine ait Ribatimelik, Daya Hatun ve Akçakale Kervansarayları bu kurumlara örnek gösterilir (Özkan 2017:11).

Cami ve Mescit: Bu yapılar şehre kimlik verecek ve şehir ile bütünleşecek şekilde planlanmışlardır. Camilerin tek işlevleri ibadet etme yeri olmayıp Müslümanların günlük bir araya gelerek şehirlerinin ve toplumun sorunlarını dile getirdikleri fikirlerini beyan ettikleri mekânlardır. Toplumun bilinçlendirilmesi için camilerde çocuk ve yetişkinlere her gün ikindi namazı öncesinde ve sonrasında; ayrıca cuma ve bayram namazlarında dini konularla sınırlı olmayan topluma yönelik konuları kapsayan vaazlar verilirdi (Özkan 2017:12:12).

Kütüphane: Türk-İslam kültüründe eğitimin en önemli kaynakları arasında kitap ve kütüphaneler yer almaktadır. Bu dönemde açılan birçok kütüphane cami veya eğitim kurumunun içerisinde açılmakla birlikte ayrı binalar olarak da yapılmışlardır (Özkan 2017:12).

Yazı dili olarak Hakaniye Türkçesi (Karahanlı Türkçesi)'ni kullanan Karahanlılar döneminde yazılan başlıca eserlerden bazıları; Kaşgarlı Mahmut- Divan-ı Lugati't Türk (Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılan ilk Türkçe sözlük ve 8624 madde başı sözü); Yusuf Has Hacib- Kutadgu Bilig (2961 madde başı sözü ve 6645 beyit); Edib Ahmet Yükneki- Atabetü'l-Hakayık (1306 madde başı sözü ve 101 dörtlük); Ahmet Yesevi- Divan-ı Hikmet gibi eserlerdir. Bu eserler ve içerikleri, Karahanlı Türkçesinin ne kadar zengin bir kelime dağarcığına sahip olduğunu göstermektedir (Özaydın, 2001:410).

X-XIII. yy'larda, Türk İslam Dünyasında hükümdarlar tarafından büyük önem verilen bilim insanları, bilimsel çalışmalarını ileri boyutlara taşıyarak Avrupa'yı derinden etkilemişlerdir. Fizik, matematik, astronomi ve mantık gibi konularında 160'a yakın eseri kaleme alan Farabi Batı dünyasında "Al-Pharabius" olarak ün kazanmıştır. Tıp, mantık, fizik ve din felsefesi gibi alanlarda 220'ye yakın eseri kaleme alarak, bilim ve fikir dünyasına getirdiği yenilikler ve eserleri ile Avrupa Üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan, dünya çapında ses getirmiş tıp bilgini ve filozofu İbn-i Sina Batılılarca "Tıbbın Hükümdarı" unvanına layık görülmüştür. Coğrafyayı bir bilim olarak İslam dünyasına kabul ettiren ve 110'a yakın eser veren El Biruni en önemli şahsiyetlerdendir (Şahin 2010:70-71).

3.2. Farabi'nin (870-950) Eğitim Öğretim Anlayışı

Fârâbî'nin hayatıyla ilgili edinebildiğimiz bilgiler sınırlı olmakla beraber, tam adı Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluktur. İsminde bulunan "Tarhan Uzluğ" ifadesi bir Türk ismi olduğu konusunda bir şüpheye mahal vermemektedir (Aydın 2000). Eserlerine ve fikirlerine kaynaklık eden unsurlardan ilki Türk kültürü, ikincisi Yunan felsefesi, üçüncüsünde İslam dinidir (Olguner 1993).

Farabi, felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji, fizik, astronomi, din, dil, edebiyat, tasavvuf, ahlak, metafizik, metot, kimya, geometri, siyaset, askerlik, musiki gibi birçok alanda 220 ye yakın eser yazmıştır. Bu alanlardaki bilgisinin ve düşüncelerinin derinliği ile Aristo'dan sonra ona "muallim-i sani" (ikinci öğretmen) ünvanı verilmiştir. Birçok çalışması Latinceye çevrilip yüksek okullarda ders kaynağı olarak okutulmuştur. Batı dünyasında "Al-Pharabius" olarak ünlünen Farabi ün ve paraya önem vermemiştir (Akyüz 2012:23; Kafesoğlu 1997).

Fârâbî, kendine özgü tazıyla bir filozof olarak birçok sahada kaleme aldığı eserlerinde konuları parça parça ele alsada, konular kendi içlerinde bir bütünlük oluşturmuştur. İlk sebep diyerek Tanrıdan başlayıp maddeye kadar inen varlık mertebesini kabul eden felsefi yazılarında konuları beş ana başlık altında toplanan bir sistemde ele aldığını görüyoruz.

- Bunlar;
- a) Ontoloji: Varlık kavramı, madde ve suret
 - b) Rasyonel Kelam: Allah'ın varlığının ispatı
 - c) Rasyonel Kozmoloji: Allah-Alem ilişkisinde tekten çoğun var olması
 - d) Rasyonel Psikoloji: Nefis, ruh beden ilişkisi, aklın aktifliği
 - e) Ahlak ve Siyaset: Şehir yönetimi, yöneten yönetilen ilişkisi, halkın eğitimi"

Bu başlıklardan, herhangi birini dikkate almadan, diğer alanlarla ilgili yapılacak incelemede onun görüşlerini anlamak mümkün olmayacaktır: örneğin ontolojiye ilişkin görüşlerini dikkate almadan psikolojiye, ahlaka, siyasete ya da eğitime dair görüşlerini anlamak mümkün değildir (Karakuş 2010). İnsanın üstünlüğünü koruyabilmesi için düşünce gücünü geliştirmesi gerektiğini, ayrıca düşünme ürünü olan bilgiyi kullanabilmesi için de hem kendisini hem de etrafındakileri motive etmeyi öğrenmesi gerektiğini savunmuştur. Farabi'ye göre (870-950, Özcan 2005: 183-184'ten) mutluluk bir motivasyon aracıdır ve insanın mutluluk için bir öğretmene ihtiyacı vardır (Özgen, 2005). Türk Eğitim Tarihi'nde, eğitime yönelik ilk fikirleri doğrudan dile getiren Farabi'dir. Farabi (870-950, Atay 1974:51-52'den) Eğitimin, bireyi mutlu etmesi gerektiğine dikkat çekerek, bireyi topluma faydalı hale getirmesi gerektiğini savunmuştur. Bunları sağlayacak eğitimcilerin üçe ayrıldığını dile getirerek aile reisinin, ailedeki bireylerin eğitiminden, öğretmenin çocuk ve gençlerin eğitiminden, devlet başkanının milletin eğitiminden sorumlu olduğuna vurgu yapmıştır (Akyüz 2012:24, Bozkurt 2016:115-116). Farabi'nin bu görüşlerinde; günümüz eğitim sistemi içerisinde her zaman vurgulanan okul aile iş birliği göze çarpmakta ve milletin eğitiminden devlet başkanı sorumludur anlayışı, eğitim sisteminin yapısını ve eğitimin devlet eliyle yürütülmesi fikrini ön plana çıkarmaktadır.

Farabi, (870-950, Türker 2008:69-72,88-91'den) öğretmenin mantık ve felsefeye yer vererek bir Sokrat gibi olması ve öğrencilerle tartışmayı bilmesi gerektiğini dile getirir. Öğrencide öğrenme isteğinin sürdürülmesine çalışarak, karar verme becerisi yüksek ve sorumluluk sahibi bir birey olarak yetiştirmesinin önemine vurgu yapar. Bunlar gerçekleştirilirken disiplin konusunda ne sert ne de yumuşaklıktan yana, orta yolun bulunması gerektiğine dikkat çeker. Öğretimde kolaydan zora bir yol izlenmesinin gerektiğini ve aritmetikten başlayarak, sonra matematik ve diğer konuların gelmesi gerektiğini belirtir. Öğretilenlerde tam öğrenme gerçekleşmeden diğerine geçilmemesi gerektiğini ve sorunların ayrıntılı incelenmesi gerektiğini dile getirir (Akyüz 2012:24, Bozkurt 2016:109-111).

Farabi eğitim ve öğretimi farklı görmüştür. Farabi (870-950, Kaya 2003:141-146'dan) öğretimin, insanlarda ve şehirlerde kuramsal erdemleri ortaya çıkartmak olduğunu; eğitimin, insanlarda ahlaki erdemi ve iş yeteneklerini ortaya çıkartma sanatı olduğunu dile getirmiştir. Öğretimin konuşmayla başladığını; eğitimin ise alışkanlık ile başlayan ve daha sonra ortaya çıkan bir durum olduğunu, ayrıca onlardan doğan huyların ruhlara hâkim olması gerektiğini ve onlara âşıkmiş gibi yapılmasının önemine dikkat çekerek azmin sözle veya işle ortaya konacağını söylemiştir (Akyüz 2012:24, Bozkurt 2016:117). Bu ayırım ile öğretimin kurumsal değişime yönelik olduğunu, eğitimin ise davranışsal değişime yönelik olduğu ayırımını yapmaktadır. Beraberinde eğitim öğretimde davranışların kalıcılığını yani tutuma dönüşmesi gerekliliğinin savunulduğu görülmektedir.

Farabi erdemleri gerçekleştirmenin metotlarının eğitim ve öğretim olduğunu söylemiştir. Farabi'ye göre (870-950, Özcan 2005:84-90'dan) birey ve toplumlarda nazari erdemleri meydana getirmek öğretim; ahlak erdemi ve pratik sanatları ortaya çıkarmak da eğitimidir. Öğretme işlevinin yalnızca sözle olduğunu, eğitimin işlevininse bireylerin ve toplumların var olan yeti ve becerilerini ortaya çıkarmada motivasyon yaratmak suretiyle alışkanlık kazandırarak olabileceğine dikkat çekmiştir. Eğitimde insana kazandırılacak becerilerin ve bunların sonucu olacak eylemlerinin insan ruhuna işlenmesi gerektiğini, insanın bu eylemleri gerçekleştirirken özümsemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Nazari bilginin önemine dikkat çekerek bu bilgilerin özel kişilere verilebileceğini söylemiştir. Bu kişilerin önderler, hükümdarlar veya nazari ilimleri muhafaza edecek görevliler olduğunu dile getirmiştir. Bu ilimleri öğretmenin bir plan dâhilinde olması gerektiğini çocukluktan itibaren

olgunluğa ulaşıncaya kadar ve diğer alışkanlıkları kazanıncaya kadar zorlanması gerektiğini söylemiştir. İyi insanın, başka şeylerin aracı olmadığını, tek başına bir amaç olduğunu vurgulamıştır (Özgen 2005:326-334, Bozkurt 2016:111-118). Eğitimde bireyi ön plana çıkaran son yüzyılın eğitim anlayışında insan amaçtır, değerlidir şeklindeki fikirler, İnsan hakları Beyannamesinin özüdür. Bu özün Farabi tarafından çok önceden dile getirildiği görülmektedir.

Farabi, (870-950, Özcan 2005:83-84'ten), ahlak eğitiminin duygularla sınırlı olmadığını, akıl başta olmak üzere tüm insani vasıfların mutluluğa ulaşmak yolunda bireyin eğitilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Sağlığı korumak ve geliştirmeye dönük aktivitelerin ahlak eğitiminin de bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Zihin eğitiminin, iradenin ve dikkatin eğitimi olduğunu söyleyerek doğruları kolayca kavramanın matematik eğitimiyle kazanılacağını savunmuştur. Farabi bütün erdem ve eğitimin tek amacının mutluluk olduğu konusunda ısrarcı davranmıştır (Özgen 2005:327-334, Bozkurt 2016:118). İnsanın düşünen bir varlık olduğunu ve kendi suretiyle var olması bakımından da ne madde ne de araç olmadığını asla başka bir tür içinde hizmetçi olamayacağını dile getirmiştir. Farabi yazdığı eserlerinde “iyi insan” yetiştirmenin her zaman öncelik olması gerektiğine vurgu yapmıştır ve bunun nasıl yapılacağını da açıklamıştır. “İyi insan” olmanın “iyi yurttaş” olmayı getireceğini söyleyerek toplumsal yaşam gereksinimlerine de dikkat çekmiştir.

O, bilim insanlarına model olacak bir hayat sürmüştür. Yaşadığı dönemin koşullarında dönemin etkili eğitim ve kültür merkezi Farab'da oldukça iyi bir eğitim almıştır. Arapça ve Farsçayı burada öğrenmiş ve dini eğitimini de burada yapmıştır. Tarihi bilinmeyen bir zamanda ayrıldığı memleketinden, neredeyse bütün yaşamı boyunca sürecek bir bilim seyahatine çıkmıştır. Seyahatlerinde Semerkant, Buhara, Belh, Merv gibi önemli kültür yerlerini ziyaret ederek kırk yaşlarında Bağdat'a varmıştır. Kendi döneminde çok iyi bir eğitim görmüş olmasına rağmen, daha iyiyi, daha güzeli ve bilimi yani doğruyu öğrenme adına çaba göstermiş, arama ve bulma yolunda yorulmaktan kaçınmamıştır.

3.3. İbni Sina'nın (980-1037) Eğitim Öğretim Anlayışı

İbn Sînâ, 980 yılına, Horosan'ın Belh şehrinin yakınındaki Afşana köyünde dünyaya gelmiştir. (Arslan 2006:30). İbn-i Sina, eğitim tarihi ve özellikle tıp açısından son derece değerli bir şahsiyettir. 220'ye yakın eseri tıp, mantık, fizik, felsefe, teoloji, doğa, matematik ve din felsefesi gibi alanlarda kaleme alarak bilim ve fikir dünyasına getirdiği yenilikler ile eserleri Avrupa Üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Dünya çapında tanınan tıp bilgini ve filozofu İbn-i Sina Batılılarca “Tıbbın Hükümdarı” unvanına layık görülmüş ve çeşitli alanlarda yazdığı bu eserlerle ona “Muallim-i Salis” yani “üçüncü öğretmen” denilmiştir. Batı dünyasında erken fark edilmiştir ve görüşleri çok sayıda eğitimciye yeni eğitim akımlarının hayata geçirilmesinde ilham kaynağı olmuştur. Türkiye de geç fark edilen İbn-i Sina'nın görüşleri son zamanlar da değerlendirilmeye başlanmıştır. Buhara'da bulunan çok sayıda kütüphane ve zengin kitap içerikleri sayesinde geniş bir çalışma alanından faydalanarak kendisini geliştirmiştir. Tıp biliminin konularını ve öğretim programlarını yazmıştır. Ruh bozukluklarının telkin yoluyla tedavi edilmesinde psikanalist yöntemi geliştirerek bu metodun temellerini atmıştır. Tıp bilimine büyük katkılar sağlayan ve bu bilimi zirveye taşıyan eserleri Kanun ve Şifadır: Polat (2015, Akyüz 2007 'den).

İbn-i Sina, felsefi bilgisinin esaslarını Farabi'den almıştır ve bu Türk-İslam kültürünün önemini anlamak bakımından oldukça önemli bir veridir. 220 eser ile ilim ve düşünce dünyasına çok büyük katkı sağlamıştır ve kitapları yüksek dereceli okullarda ders materyali olarak okutulmuştur. Doğu ve

Batı'da İslam'ın en büyük ikinci filozofu olarak çok büyük etkiler yaratmış ve ün kazanmıştır (Kafesoğlu 1997:386). İnsanın eğitilmesini ve bilimin öğrenilmesini bu dünyada olduğu kadar sonraki hayat için de gerekli görür. Ona göre; eğitim ve bilim, kişinin kendini en yetkin şekilde mükemmelleştirmesi ve Allah'a ulaşması için gereklidir. Eğitimin temel amaçları insanın yetenek ve becerilerini en üst seviyeye çıkararak kötülüklerden temizlenmesi, mutluluğa erişmesi, Allah'ın varlığına inanması ve her zaman onu hissetmesidir (Akyüz 2012:26). İbn-i Sina'nın, "İnsanın yeteneklerini en üst düzeye çıkararak kötülüklerden arınması ve mutluluğa ulaşması" durumu, Kohlberg'in ahlak gelişimindeki en son aşama olan kişinin kendini gerçekleştirme düzeyinde kendini göstermektedir.

Eğitim işinin ve öğretmenliğin özel bir uzmanlık alanı olduğunu, herkesin öğretmen olamayacağını vurgular. Öğretmen bilgili, dürüst, dindar, kibar, insaflı, temiz, çocukların eğitim ve öğretimi hakkında bilgi sahibi olmalı, çocukların yeteneklerini ve becerilerini anlamalı, onlarla ilgilenmeli ve onları kendi haline yani yalnız bırakmamalıdır. Bir eğitimcinin önce kendisini tanıması gerektiğini, kendisini eğitip ıslah etmesi gerektiğini dile getirir. Çünkü öğretmen davranışlarıyla öğrencisine örnek olacaktır. Öğretmen çocuğun yetenek ve ilgilerini araştırmalı, tespit etmeli, bu yetenek ve ilgileri doğrultusunda uygun olan sanatı ve mesleği ona öğretmelidir (Akyüz 2012:28). İbn-i Sina, öğretmenden beklenen rol model davranışları tanımlamakla birlikte, çocuğun yetenek ve ilgileri doğrultusunda yöneltmenin temellerini de öne sürmektedir.

İbn-i Sina, eğitim öğretim uygulamaları sırasında; ödül ve övgüye yer verme, nazik ve yumuşak davranma, nasihat etme, telkinlerde bulunma, gerektiğinde cezaya yönelme ancak ceza verilirken cezanın amacının eğitimsel olmasına dikkat etme ve öfke durumunda ceza vermeme şeklinde yöntemler belirtmektedir. Kolaydan zora ve basitten karmaşığa doğru bir yol izlenmesi, ders ortamlarının eğitici ve öğretici etkisinden yararlanılması, örnekler yer verilmesi ve tekrarların yapılması gerektiğini dile getirir (Akyüz 2012:29). Günümüz eğitim sistemi içerisinde, eğitim öğretim ilkeleri olarak sıralanan uygulamaların İbn-i Sina'nın eğitim anlayışı içinde yer almış olduğu görülmektedir. İbn-i Sina'nın en önemli özelliklerinden birisi de Türk eğitim yapısına olan katkılarıdır. Günümüzden binlerce yıl önce çocuk eğitimi üzerine bu gün modern eğitimin sözünü ettiği tespitleri ortaya koymuştur (Özkan 2017:13). Eğitim öğretim türlerine yönelik altı türden bahseder. Zihni: Genel olan bir konuyu sebepleriyle örnekler üzerinde açıklama; Sinaî: Eğitimde araç gereç kullanımı, materyal uygulamasını öğretme; Telkini: Tekrar yöntemiyle şiir vb. öğretimi yapma; Tedibi: Öğüt ve nasihat yolu ile öğretim; Taklidi: Öğretmenin söyledikleri ve yaptıklarının anında ve aynen benimsenmesi; Tenbihi: Öğretmenin çevresinde gördüğü olayları ve bunların sebeplerini öğrenciye öğretmesidir (Akyüz 2012:29). İbn-i Sina öğretimi, anlatılan örneklerle zenginleştirmekle yetinmeyip, araç gereç kullanımını da içermektedir. Öğretmenin söylediklerinin çocuk tarafından tekrarlanarak yapılması, gösterip yaptırma şeklinde ayrı bir yöntem olarak görülmektedir. Neden sonuç tartışması ile analiz yapma ve sorgulamaya yönelik davranış kazanma gibi bugün üst düzey zihinsel beceriler olarak tanımladığımız becerilerin kazandırılmasına yönelik öğretim yöntemlerinin esaslarını teşkil eden uygulamaları ele aldığı görülmektedir. Çocuğun çevresinde gördüğü ve karşılaşacağı olaylara hazırlaması da öğrenmenin hayata hazırlama boyutuna örnek teşkil etmektedir.

Çocuğun bakımına ve eğitimine yönelik olarak; güzel ad koyma, iki yıl boyunca günde üç kez emzirme, annenin bunu yapamadığı durumda sağlık, yaş ve ahlak bakımından iyi bir süt annesi bulma, çocuğun her gün yıkanması, mizacının gelişmesi için onu hafifçe hareket ettirme, annenin

ninni söylemesi, musiki dinletmenin çocuğun ruh sağlığı açısından önemli olduğunu dile getirmiştir. Çocuğun içe kapanık olmaması için anne babanın ona sevgi göstermesi gerektiğini, ancak aşırıya kaçılmaması çünkü çocuğun bunu kullanmaya kalkabileceğini belirtmiştir. Büyüyen bebeklerin oyun ihtiyacının karşılanması, uyandıklarında yıkanmaları ve oyuncaklarıyla bir süre oynamaları, yemek yedirilerek tekrar oyun oynamalarının sağlanmasını savunmuştur. Çocukların beden, zihin ve duygusal gelişimi için oyunun büyük önem taşıdığını dile getirir. Ancak 14 yaşından sonra oyunun azaltılması gerektiği, çocuğun anne sütünü bıraktığı andan itibaren olumsuz davranışlar edinmeden ahlak eğitime başlanması gerektiği, istenmeyen davranışlar sergileyen arkadaşlardan uzaklaştırıp iyi arkadaşlar ile zaman geçirmesinin, onu iyi davranışlara teşvik etmek olacağını belirtir. Çocuklar 6 yaşına geldiklerinde okula gönderilmesi şeklindeki eğitim anlayışı, çağımızda çocuğun kişilik gelişiminde erken yaşlarının çok önemli olduğuna dair bilgiler ile bire bir örtüşmektedir. Çocukların 14 yaşına kadar okumaları gerektiğini ve bu dönemde iyi özelliklere sahip diğer çocuklar ile tanıştırmaları gerektiği anlayışı onların üzerindeki akran etkisini dile getirmektedir. Varlıklı ve seçkin görülen ailelerin çocuklarının diğer çocuklardan ayrı olarak özel derslerle yetişmelerini uygun bulmaz ki bu modern dünyanın eşitlik ve insan hakkı adı altında sıraladığı unsurlardandır. “Çocuklar beraber olunca birbirlerine ve haklarına saygı duymayı öğrenirler ve yalnız başlarına hocayla kalıp sıkılmaktan kurtulurlar kendi çevrelerinde birbirlerinden çok şey öğrenirler” (Akyüz 2012:26-27), sözleri; çocukların doğal ortamda farkında olmadan öğrenme şeklinde tanımlayabileceğimiz bu uygulama aynı zamanda çocuğun sosyalleşmesinin de baş unsurudur.

İbn-i Sina'nın okul programı vardır ve okul programında; Kur'an, dil, ahlak şiirleri, şeriat, sanat ve meslek öğretimi ve beden eğitimi yer alır. Şeriat dersinde, İslam'ın esas ilkeleri, bilimin faydaları anlatılır ve ders, bilgisizliğin kötülüğüne yönelik örneklerle işlenir; dil dersinde, edebiyat işlenir; beden eğitimi dersinde atlama, yürüme, top oynama, ip atlama, ata binme, kılıç oyunu, güreş, koşma gibi etkinliklerin yapıldığı belirtilir (Akyüz 2012:29). Çocuğun sadece zihinsel öğrenme alanında değil aynı zamanda psiko-motor alanda, ahlaki (duyuşsal) alanda, özel yetenek ve becerilerinin gelişmesi alanında yetişmesini sağlayacak bir programın uygulandığı söylenebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Farabi mutluluk ve mükemmelliğe ulaşmanın yolunun eğitim olduğunu dile getirmiştir. Bugün Türk Milli Eğitimin Amaçları, genel amaçlar ikinci maddesinde sıralanan “...onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak” ibaresi ile karşılaştığımızda eğitim de arananın dünden bugüne mutlu bireyler yetiştirmek özünde birleşmektedir. Aynı şekilde Türk Eğitiminin genel amaçlarında belirtilen, “bütün fertlerin; beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip; insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek” amacı, Farabi'nin mükemmelliğe ulaşmanın yolu şeklinde yorumlanabilir.

Farabi, eğitimde “İkna” metodunun kullanılması bilginin özümsemesi, davranışın tutuma dönüştürülmesi ve teorik bilginin kalıcılığının artırılması için inanmak ve kabul etmek gerektiği ilkesini hatırlatmakta ve bilgilerin kalıcılığının sağlanmasında içten güdülenmenin ilk adımı olan inanmanın ön hazırlığına işaret ettiğini belirtebiliriz. Farabi ayrıca ikna metodu ile öğretilcek bilgi

ve davranışı göstererek açıklamaya (demonstrasyon) dayanan yöntemin kullanılmasını savunmaktadır. Teorik bilgiyi destekleyecek örnek uygulama verme yolunun kullanılmasını belirtmektedir. Farabi felsefeyi, İslam diniyle yeniden şekillenen dünya ve insan anlayışını Orta Çağ Dünyasındaki sadece teolojik bakış açısından kurtararak, varlık üzerine akılcı bir uğraş haline gelmesini sağlamıştır. Aklın en önemli değer olduğunu ve bunu insana bahşedeninde en yüce olduğunu vurgulamıştır. Farabi ayrıca, eğitimin tüm kesimler için gerekli olduğuna inanmaktadır. Bugün insan hakları, çocuk hakları gibi evrensel düzenlemeler ve pek çok ülkenin kanunlarında “herkesin eğitim hakkı olduğu” savunulmaktadır.

İbni Sina eğitimin bireyin zihinsel, fiziksel ve ahlaki gelişimini sağlarken kabiliyetine uygun meslek seçiminin de sağlanması gerektiğini söylemiştir. Bununla bütüncül bir gelişim sağlanacağı, iyi vatandaş olma ve toplumsal gelişime katkıda bulunma hedefine ulaşılacağını belirtmiştir. İbni Sina öğretmenlerin rol model olduğunu, çocuğu yetenek ve ilgileri doğrultusunda yönlendirmesi gerektiğini, ödül ve övgüye yer vermesini, öfke durumunda ceza verilmemesi gerektiğini, öğretimde basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru bir yol izlemesini, sınıf ortamlarının eğitici ve öğretici etkisinin olması gerektiğini, anlatımların yaşamsal örneklerle dayandırması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca üzerinde durduğu tekrarlar yapma, araç gereç kullanma, neden sonuç ilişkisi kurma, erken yaşlar da eğitim, çocuklar üzerindeki akran etkisi, “ Zengin ve eşraf çocuklarının ayrı özel dersle yetişmelerinin uygun olmadığı” ve eğitimde fırsat eşitliği, doğal ortamda farkında olmadan öğrenme, toplumun içinde olma ve çocuğun sosyalleşmesini içeren şeklindeki eğitim öğretim anlayışının, günümüz modern öğretim yöntem ve teknikleri şeklinde karşımıza çıktığını görmek İbni Sina'nın eğitim anlayışının modern eğitim anlayışı ile birebir örtüştüğünü şeklinde ifade edilebilir.

Tarihten ve günümüz eğitim anlayışından yola çıkarak, insanın gelişimi ve yetiştirilmesinde ortak görüşün; insana kazandırılması gerekenlerin ne olduğu ve bu kazanımlar gerçekleştirilirken neler yapılabileceği, öğretmenlerin ve yöneticilerin bu alanda sahip olmaları gereken özelliklerinin ehemmiyeti ve öğretileceklerin çevre ve teknik konusundaki değişimler haricinde “iyi insan modelinin” bin yıl öncesinden günümüze değişmediği dikkat çekicidir. Yönetici ve öğretmenlerin eğitime bakışlarının, bireyi tanımaya ve onu sahip olduğu özelliklere göre yetiştirmeye dönük olumlu fikirlerin, yıllar öncesinde Karahanlılar Devleti ile birlikte bir medeniyetin yenileşme hareketinde ve yetiştirdiği bilim insanlarının da eğitim anlayışında yer aldığı söylenebilir.

İnternet, teknoloji, küreselleşme, zorlu rekabet ortamları ve geleceğin robotlarının inşa edildiği bilim çağında her şeyin makinelerle yapılabileceği bir zamana doğru giderken, eğitimde değişmeyen önemli unsurun “Nasıl bir insan yetiştirmeliyiz?” sorusunun cevabı olduğu, tarihten bugüne kendisini göstermektedir. Bin yıl öncesinden ihmal ettiğimiz filozof ve bilim insanlarının dediği gibi, insanı tanımak ve onu en iyi şekilde yetiştirmek için eğitim yöneticilerinin ve öğretmenlerin sahip olması gereken özelliklerin net olarak belirlenmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y. (2012), Türk Eğitim Tarihi. Pegem Yayınları, Ankara.

Arslan, H. (2006). “İbni Sînâ ve Mevlânâ'nın Aşk Felsefelerinin Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans

Tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.

Atay, H. (1974). Mutluluğu Kazanma (Tahsîlü's-saâde), ss.51-52, AÜİF Yay, Ankara.

Aydın, İ. H.(2000). Fârâbî'de Metafizik Düşünce. Bil Yayınları, İstanbul.

Bilge, M. (1984). İlk Osmanlı Medreseleri. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, Ö. (2016). Günümüze Örnekligi Açısından Fârâbî'nin Vizyonu. Diyanet İlim Dergi, Ankara.

Cantay, G. (1992). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Çelenk, S. (2008). Türk Eğitim Tarihinde Laikleşme Süreci. İlköğretim Online:7 (2).

Doğan, İ. (2010). Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri: Kurumlar, Kişiler ve Söylemler. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Fârâbî, E.N.M. (870-950). Mutluluğu Kazanma (Tahsîlü's-saâde) Fârâbî'nin Üç Eseri içinde. Çev. Hüseyin Atay. AÜİF Yay, Ankara.

Fârâbî, E.N.M. (870-950). Siyaset Felsefesine Dair Görüşler (Fusûlü'l-medenî), Fârâbî'nin İki Eseri içinde. Çev. Hanifi Özcan. İFAV Yay, İstanbul.

Fârâbî, E.N.M. (870-950). Mutluluk Yoluna Yönelme (et-Tenbîh alâ sebîli's-saâde). Fârâbî'nin İki Eseri içinde. Çev. Hanifi Özcan.İstanbul:İFAV Yay.

Fârâbî, E.N.M. (870-950). Harfler Kitabı (Kitâbü'l-hurûf). Çev. Ömer Türker. Litera Yay, İstanbul.

Fârâbî, E.N.M. (870-950). Erdemli Şehir Halkının Görüşleri (Kitâbu ârâi ehli'l-medinetü'l-fâzıla) İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde. Çev. Mahmut Kaya. Klasik Yay, İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. Ötüken Yayınları, İstanbul.

Karakuş, M. (2010). Fârâbî'nin Tanrı Anlayışı. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.

Kaya, M. (2003). Erdemli Şehir Halkının Görüşleri (Kitâbu ârâi ehli'l-medinetü'l-fâzıla), ss.141-146, Klasik Yay., İstanbul:

Koçer, H. A. (1980). Eğitim Tarihi. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, Ankara.

Olguner, F. (1993). Fârâbî, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir.

Özaydın A. (2001). Karahanlılar,İslam Ansiklopedisi. C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay 410, İstanbul.

Özaydın, A., Kamalov, İ., Hunkan, Ö. S. ve Cöhce, S. (2013). İlk Müslüman Türk Devletleri. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını N0o: 2340, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1337, Web-Ofset Tes.

2. Baskı. Eskişehir.

Özcan, H. (2005). Siyaset Felsefesine Dair Görüşler (Fusûlü'l-medenî), ss.184-190, İFAV Yay., İstanbul.

Özcan, H. (2005). Mutluluk Yoluna Yönelme (et-Tenbîh alâ sebîli's-saâde), ss.183-184, İFAV Yay., İstanbul.

Özgen, M. K. (2005). "Farabi'nin Mutluluk Anlayışı" Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Özkan, S. H. (2017) Türk Eğitim Tarihi. <https://docplayer.biz.tr/47675433->

Tyrk_Eitim_Tarihi_Ders_Notu%20(1).pdf

Öztürk, C. (2007). Türk Tarihi ve Kültürü, Pegem Akademi Yay, Ankara.

Polat, S. (2009). "Seyyid Ahmet Arvasi'nin Devlet ve Eğitim Anlayışı. Yüksek Lisans Tezi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Polat, S. (2015). "Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri", Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi 1: 42-52.

Şahin, M. (2010). Türk Tarihi ve Kültürü, Sözkese Matbaacılık, Ankara.

Türker, Ö. (2008). Harfler Kitabı (Kitâbü'l-Hurûf), ss.69-72,88-91, Litera Yay., İstanbul.

Varış, F. (1988). Eğitimde program geliştirme, Ankara Üniversitesi Basımevi Yay, Ankara.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, ss.3-4, Seçkin Yay, Ankara.